A mai kultúra játékelemei

J. HUIZINGA

Nem akarunk időt veszteni azzal a kérdéssel, hogy mit kell *mai* alatt érteni. Alapjában véve világos, hogy az az idő, amelyről beszélünk mindig történelmi múlt, olyan múlt, amely abban a mértékben süllyed el, amilyen mértékben eltávolodunk tőle. Azok a jelenségek, amelyeket a fiatalok »korábbi idők«-nek neveznek, az idősek számára még a »mi korunk«-hoz tartoznak; nem azért, mert személyes emlékeik vannak róla, hanem mert kultúrájuk még abból az időből való. De ez nem függ egyedül a nemzedéktől, amelyhez tartozunk, hanem az ismeretektől is, amelyekkel bírunk. Egy történelmi beállítottságú ember rendszerint nagyobb darab »múltat« tekint »magának«, mint az, aki a pillanat rövidlátásában él. A mai »kultúra«-fogalmat itt tehát igen tág fogalomként, erősen a tizenkilencedik századig visszamenőleg használjuk. A kérdés így szól: Mennyiben bontakozik ki a kultúra, amelyben élünk, a játék formáiban? És mennyiben hat a játékos szellem az emberekre, akik átélik ezt a kultúrát? Azt mondottuk, hogy a múlt század sokat vesztett azokból a játékelemből, amelyek az előbbi századot jellemezték. Kiegyenlítődött-e ez a hiány, vagy még súlyosabb lett? Első pillantásra úgy látszik, mintha igen jelentékeny kompenzációs jelenség kiegyenlítette volna a játékformák elvesztését a társadalmi életben. A sport mint közösségi funkció mind erősebben kiterjeszkedett a társadalom együttélésére és mind nagyobb területet vont uralma alá.

Ügyességi, erőbeli és kitartásbeli versenyek mindig nagy helyet foglaltak el minden kultúrában, akár a kultusszal összefüggésben, akár mint ifjak játékai, vagy ünnepélyek.

A középkor hűbéri társadalma voltaképpen csak a torna iránt mutatott különösebb érdeklődést. De erős dramatizálásában és arisztokratikus díszében tulajdonképpen nem lehet egyszerűen sportnak nevezni a tornát, amely ugyanakkor a színházi előadás szerepét is betöltötte. Általában a keresztény eszménykép elnyomta a testgyakorlás, a vidám erőjátékok értékelését, amennyiben nem állottak a nemesi nevelés szolgálatában, bár a népi hagyomány sok példájáról tudjuk, mily szívesen és gyakran mérkőzött a nép a középkor folyamán játékokban. A humanizmus nevelési eszménye éppoly kevéssé volt alkalmas arra, hogy elismerje a játékot és a testgyakorlást kultúrmértéknek, mint a szigorúan moralisztikus reformáció vagy ellenreformáció. A játék így egészen a 18. századig nem kapott helyet az életben.

A sportverseny főformái a dolog természete szerint állandóak és ősrégiek. Vannak helyek, ahol a gyorsasági és erőpróba áll előtérben; ide tartozik a versenyfutás, néha korcsolyával, a kocsi- vagy lovasverseny, súlyemelés, célbalövés stb. Bár az ember minden időben igyekezett gyorsabban futni, úszni, vagy evezni mint a másik és legtovább víz alatt maradni, – miközben egymást lehetőleg víz alá nyomták mint a Beowulf-ban, – ezek a versenyformák csak ritkán veszik fel a megrendezett játék alakját. Mégsem fog senkisem habozni, hogy ezeket a gyakorlatokat, márcsak a bennük megnyilvánuló agonális elv miatt is, játéknak nevezze. De vannak olyan

formák is, amelyek önmaguktól fejlődnek szabállyal, rendszerrel bíró játékokká. Ezt különösen a labda- és dobó-játékokról lehet elmondani.

Ugyanitt kell megemlékezni az átmenetről, alkalmi szórakozásokból rendezett klub- és versenyéletről. A 17. század holland képein gyakran látni férfiakat buzgó golfjáték közben, de klubokba való szervezettségről, vagy külön megrendezett versenyről tudomásom szerint itt még nincs szó. Kézenfekvő, hogy az ilyen állandó szervezet legkönnyebben a csoportjátékoknál jön létre. Ez a folyamat is oly régi, mint a világ maga: egyik falu mérkőzik a másikkal, egyik iskola játszik a másik ellen, egyik városrész a másik ellen. A nagy labdajátékok állandó gyakorlott személyzet összjátékát kívánják meg és ebből keletkezik a modern sport. Hogy ez a jelenség a 19. században Angliából indult ki, az bizonyos mértékig érthető, ha nem is lehet levezetni belőle a specifikusan angol népjelleget, amely kétségtelenül szerepet játszott benne. Bizonyos azonban, hogy az angol társadalom jellegzetes egyénisége igen erősen hozzájárult ehhez. A helyi önkormányzat a helyi összetartozás és szolidaritás szellemét erősítette. Az általános katonai kiképzés kötelezettségének hiánya kedvezett az alkalomnak és a szabad testgyakorlás vágyának.

Ugyanebben az irányban hatottak az iskolaformák is, és végül bizonyára nagy befolyással volt erre a fejlődésre az angol föld és táj jellege, amely a községi mezőségeken, a Commons-okon a legszebb játszótereket nyújtotta.

A sport fejlődése a 19. század utolsó negyede óta olyan, hogy a játékot mind komolyabbnak fogják fel. A szabályok szigorúbbakká válnak és mind finomabban dolgozzák ki őket. A teljesítmények mind jobbak lesznek. Mindenki ismeri azokat a 19. század első feléből származó metszeteket, amelyeken a cricketjátékosok cilindert viselnek. Ez mindent elárul.

Mármost a játék egyre növekvő fegyelmezésével és rendszerezésével hosszabb időre elvész valami a tiszta játéktartalomból. Ez nyilvánul meg a játékosnak professzionistákra és amatőrökre való felosztásában. A játékcsoport megkülönbözteti azokat, akiknek a játék már nem játék, és azokat, akik bár sokat tudnak, mégis igazi játékosok maradnak. A professzionista magatartása nem igazi játék – attitűd már; a játék önkéntessége és gondtalansága hiányzik belőle. Lassankint a modern társadalomban a sport mindjobban eltávolodik a tiszta játéklégkörtől és sui generis-elem lesz belőle: már nem játék, de mégsem komolyság. A mai társadalmi életben a sport a voltaképpeni kultúrfolyamat mellett fut, rajta kívül zajlik le. Az archaikus kultúrákban a versenyek szent ünnepek részei voltak és mint szent és üdvös hatású cselekvések nélkülözhetetlenek. A kultusszal való ily benső összefüggés elvész a modern sportban: teljesen áhítatmentes, nincs már organikus kapcsolata közösség szervezésével, még akkor sem, ha valamely kormányzó hatalom írja elő gyakorlását, inkább önálló megnyilvánulása az agonális ösztönöknek, mint valami termékeny közösségi szellem tényezője. Az a tőkély, amellyel a modern társadalomtechnika a tömegtüntetések hatását emelni tudja, nem változtat azon a tényen, hogy sem az olimpiászok, sem az amerikai egyetemek sportszervezetei sem a hangosan komponált országos mérkőzések nem emelik kultúrteremtő ténykedéssé a sportot. Bármily sokat is jelentsen a résztvevők és nézők számára, terméketlen funkció marad, amelyből a régi játéktényező nagyrészt kihalt.

Ez a felfogás egyenesen ellentmond annak az elterjedt véleménynek, amely szerint kultúránk legjellegzetesebb játékeleme a sport. Sajnos egyáltalában nem az, hiszen játéktartalmának legjobb részét vesztette el. A játék túlságosan komollyá vált, a játékhangulat többé-kevésbé eltűnt belőle. Érdemes megfigyelni, hogy ez a komolyság felé való eltolódás a nem-atletikai játékokat is érintette, különösen azokat, amelyeknél az ésszerű számítás minden, mint pl. a sakk vagy kártyajátékot.

A sakk és a vele rokon játékok, amelyek már a primitív népeknél is oly nagy

jelentőségre tettek szert, még ha szerencsejátékok voltak is, (mint a rulett), mindig tele voltak komolysági elemekkel. Vidám hangulatnak nincs itt tere, különösen nincs ott, ahol a véletlen nem játszik szerepet, mint a malom, sakk- és ostromjátéknál stb. Ezek a játékok mégis teljesen a játék-meghatározás fogalmi körén belül maradnak. Csak a legújabb időkben sorozta be a publicitás a sporttevékenységek közé ezeket az értelmi játékokat, úgy a sakk mint a kártyajátékokat, elismert bajnokságai, nyilvános versenyei, rekord-feljegyzései és külön irodalmi stílusban megírt sajtója segítségével.

A kártyajáték abban különbözik a sakkszerű játékoktól, hogy a kártyánál a véletlen soha sincsen egészen kikapcsolva. Amennyiben hazárdjátékról van szó, a kártyajáték mint szellemi foglalkozás odatartozik, ahová a kockajáték, kevéssé alkalmas klubalkotásra és nyilvános versengésre.

Ellenben az értelmet igénylő kártyajáték igenis megengedi ezt a fejlődést. Itt különösen feltűnő a fokozódó komollyá válás. A l'hombre és quadrille-tól a whisten át a bridge-ig állandóan finomodik a kártyajáték, de csak a bridge-nél vette kézbe a modern társadalomtechnika a játékot. Kézikönyvek és hivatásos trénerek, rendszerek és nagymesterek segítségével halálosan komoly dolog lett belőle. Egy újságcikk múltkoriban a Culbertson-házaspár évi jövedelmét 200.000 dollárra becsülte. Mint hosszantartó, általános »craze« a bridge naponta óriási tömegű energiát fogyaszt a társadalom kárára vagy javára. Nemes diagogéról, abban az értelemben, ahogyan Aristoteles értelmezte ezt a szót, itt aligha lehet beszélni: teljesen termékeitlen tudomány ez, amely a szellemi képességeket csak egyoldalúan fejleszti és nem gazdagítja a lelket, egy csomó intellektust és szellemi feszültséget köt le és használ el, amelyet jobban is fel lehetett volna használni, de amelyet talán rosszabbra használtak volna! A bridge szerepe társadalmi életünkben látszólag a játékelem óriási megerősödését jelenti mai kultúránkban. De valóban nem így áll a dolog. Hogy igazán játsszunk, játék közben újra gyermekké kell válni az embernek. De lehet-e ezt az ilyen rendkívül raffinált éleselméjű játék iránti odaadásról állítani? Ha pedig nem így van, akkor hiányzik a játék leglényegesebb tulajdonsága.

Az a kísérlet, hogy zavaros napjaink játéktartalmát megvizsgáljuk mindig ellentmondó következtetésekhez vezet. A sportnál olyan tevékenységgel volt dolgunk, amely tudatosan és elismerten játék, de technikai szervezettség, anyagi felszerelés és tudományos átgondoltság oly magas fokra emelték, hogy a kollektív, nyilvános gyakorlatból csaknem kiveszett a játékhangulat.

A játéknak ezzel a komollyá-válási hajlamával szemben vannak olyan jelenségek, amelyek ennek az ellentétét bizonyítják. Olyan foglalkozások, amelyeknek oka anyagi érdek, vagy szükségesség, amelyek tehát eredetileg nem mutatnak fel játékformákat, de másodlagosan olyan jelleget fejlesztenek ki, amelyet nehezen lehet másként nevezni, mint játékjellegnek. A cselekvés érvényessége önmagában zárt légkörre korlátozódik és az itt uralkodó szabályok elvesztették célzatosságukat. A sport tehát olyan játék, amely komollyá merevedett, de amelyet még játéknak éreznek, a másik komoly foglalkozás, amely játékká lesz de továbbra is komoly munkának számít. Mindkét jelenséget az az erős agonális érzék köti össze, amely most más alakban mint régen, de uralja a világot.

Az agonális érzék növekedését, amely a játék irányába hajtja a világot, egy külső, a kultúra szellemétől voltaképp idegen tényező segítette elő lényegesen: az a tény, hogy minden területen és minden eszközzel annyira megkönnyítették az emberek közti közlekedést. A technika, propaganda és hirdetések mindenütt életrehívják a versengés szellemét és lehetővé teszik kielégítését. A kereskedelmi verseny nem tartozik az ősi, régi szent játékokhoz, az csak akkor kezdődik, amikor a kereskedelem olyan működési területet teremt, amelyeken az egyiknek túl kell tennie a másikon,

ravaszabbnak kell lennie nála. Itt hamarosan szabályokra van szükség: ezeket hívják kereskedelmi szokásoknak. Aránylag késői korokig primitív maradt a kereskedelmi verseny alakja. Csak a modern közlekedés, a kereskedői propaganda és statisztika tették intenzívvé. A rekord fogalma, amely a sportból ered, ezen a téren is felbukkant. A rekord mai értelmében eredetileg olyan feljegyzést jelentett amely valami emlékezetes tettről szólt és akár egy vándor, akár egy elsőnek érkezett lovas a kocsma gerendájára véste fel. Az összehasonlító produkció és a kereskedelmi statisztika annyira vitte, hogy ez a sportelem belekerült a gazdasági és technikai életbe. Mindenütt, ahol egy ipari ténykedésnek sportszerű oldala van, valóságos diadalt ül a rekordőrület: ilyen pl. egy óceánjáró legnagyobb tonnatartama, vagy a tengeren legrövidebb idő alatt való átkelésért adott Kék Szalag. A tisztára játékszerű elem itt háttérbe szorította a hasznossági elvet, – a komolyságból játék lett. Nagyüzemek tudatosan szuggerálják a játéktényezőt munkásaikba, hogy teljesítményeiket növeljék. Így fordul meg ismét a folyamat: a játékból ismét komolyság lesz. Egy világcég vezetője a rotterdami kereskedelmi főiskolán történt díszdoktorrá avatásán ezt mondotta:

– A vállalatba való belépésem óta versengés tört ki a technikai és kereskedelmi vezetők között, hogy melyik előbbre való. Az előbbiek igyekeztek annyit gyártani, hogy azt hihették, a kereskedelmi vezetőség nem fogja tudni elhelyezni, míg az utóbbiak megpróbáltak annyit eladni, hogy a gyártás nem tudott lépést tartani a kereslettel és ez a versengés állandóan tart. Egyszer az egyik győz, máskor a másik: bátyám és én voltaképpen sohasem tekintettük másnak üzemünket, mint valami sportnak, amelyre igyekszünk megtanítani munkatársainkat és a fiatalabbakat.

Ennek a versenyszellemnek a növelésére aztán egy nagyüzem megalkotja saját sportközösségét, sőt odáig megy el, hogy egy futball-tizenegyes kedvéért vesz fel munkásokat és nem alkalmasságuk miatt. Itt újra megfordult a folyamat.

Kevésbé egyszerű dolog a játékelem szerepe a mai művészetben. Fentebb bebizonyítottuk, hogy a játéktényező a művészi produkciótól és művészi kiviteltől korántsem idegen. Ez különösen világos a Múzsák művészetében, ahol a játéktartalom oly erős, hogy valósággal alapvetőnek és lényegesnek lehet nevezni. A plasztikus művészetekben az ornamentikákban látszott jelen lenni a játékelem, azaz ott, ahol a kéz és szellem a legkevésbé kötöttek. Ezenkívül a mester- és tanoncmunkáknál tűnt fel a játéktényező, a mutatványnál vagy a versenyteljesítménynél. Most az a kérdés, hogy ez a művészeti játékelem a 18. század óta erősödött vagy gyengült-e?

Az a kultúrfolyamat, amely a művészetet lassankint elválasztotta attól az eredeti alaptevékenységétől, amelyben még a közösségi élet vitális funkciója volt és az egyes ember szabad és önálló tevékenységévé tette, századokon át fejlődik. Ennek a folyamatnak egyik állomása volt, amikor a bekeretezett kép elnyomta a falfestést, vagy amikor a rézmetszet győzött a miniatűr fölött. Hasonló, a szocális síkról egyéni síkra való eltolódás történt akkor, amikor az építészetnek már nem a templom és palotaépítés volt a fő feladata, hanem lakóházak építése, és hivatását már nem tükörfolyosók, hanem lakószobák berendezésében látta. A művészet intimebbé vált, de erősebben elszigetelődött: egyesek dolga lett. Hasonló módon kezdte meg pályafutását a kamaramuzsika és a dal, mint személyes esztétikai igények kielégítésére szolgáló alkotás, amely jelentőségben, és sokszor a kifejezés bensőségességében is túlszárnyalja az inkább nyilvánosságnak szánt műformákat.

Ugyanekkor még egy másik változás is történt a művészet funkciójában. Mindinkább önálló, rendkívül magasrendű kultúrértéknek ismerték el. Egészen a XVIII. századig az értékeknek ebben a rangsorában voltaképpen igen alacsony fokon állott, a kiváltságosak életének előkelő dísze volt. Az esztétikai élvezet éppúgy élmény volt, mint ma, de rendszerint vagy vallási emelkedettségnek, vagy valami magasabbrendű

furcsaságnak tartották, amelynek célja a szórakozás és öröm. A művész iparos volt és szolgának tekintették, míg a tudomány gyakorlása a gondtalanok előjoga volt.

A nagy átalakulás a szellem új esztétikai megszállottságából eredt, amely a 18. század közepe után kezdődött, mégpedig romantikus és klasszicisztikus formákban. A főfolyamat a romantikus, a másik csak mellette fut. De mindkettő együtt hozta létre az esztétikai értékért való egetverő rajongást az életértékek skálájában és ez érthető, mert hiszen ezután ez fogja pótolni a meggyöngült vallási tudatot is.

Winckelmanntól Ruskinig követhető ez a vonal. A művészet iránti szeretet még soká a legmagasabb műveltségi körök privilégiuma marad. Csak a 19. század vége felé kezd a művészet általános nagyrabecsülése, nem utolsósorban a fejlett reprodukciós és fototechnika segítségével az egyszerűbb néprétegekig lehúzódni. A művészet nyilvános közkincs lesz, az iránta való szeretet a »bonton«-hoz tartozik. A művészt magasabbrendű lénynek tekinteni általános szokássá válik. A sznobizmus erősen elterjed a közönség körében és ugyanakkor a produkció fő célja görcsös eredetieskedés lesz. Ez az állandó vágy az új, sohasem látott iránt, a művészetet az impresszionizmus lejtőiről beleviszi azokba a kinövésekbe, amelyekbe a 20. században tévedt. A modern termelési folyamat káros tényezői könnyebben hozzáférhetnek a művészethez, mint a tudományhoz. Mechanizálódás, reklám, hatásvadászat sokkal többet árthatnak a művészetnek, mert az közvetlenebbül a piac számára dolgozik és technikai eszközöket alkalmaz.

Mindebben csak igen távolról lelhető fel a játékelem. A művészet a 18. század óta, éppen mert az emberekben tudatossá vált kultúrtényezői mivolta, úgy látszik többet vesztett, mint nyert játék kvalitásából. Vajon fejlődést jelent-e ez? Az ember kísértésbe esik, hogy azt állítsa: a művészet számára áldás volt semmit sem tudni saját értékéről és a szépségről, amelyet teremtett. Mert magabiztos tudása saját magasrendűségéről megölte örök gyermekiségét.

De más oldalról nézve a következőkben mégis észrevehető a művészetben a játékelem bizonyos megerősítése. A művészt a tömeg fölött álló különleges lénynek tekintik és ő megköveteli, hogy tiszteljék. Hogy átélhesse egyszeri mivoltának ezt a tudatát, szüksége van a tisztelők és szellemi rokonok szövetségére, mert a tömeg legföljebb csak frázisokban adja meg neki ezt a tiszteletet. Akár a legrégibb időkben, most is szüksége van a művészetnek egy bizonyosfajta ezoterikus álláspontra. Minden ezoterika alapja azonban valami összeesküvés, az hogy mi, beavatottak ezt így és így látjuk, így értjük, így csodáljuk. Játékközösség ezt, amely misztériuma mögé bújik el. Mindenütt, ahol valami »izmus« művészeti irányt jelez, jogos a játékközösség megjelölés. A hirdetés modern apparátusa az irodalmira felfújt művészeti kritika, kiállításokkal és előadásokkal együtt igen alkalmas arra, hogy emelje a művészet megnyilvánulásainak játékjellegét.

Egészen más fog kiderülni, ha most ugyanúgy, mint ahogy a művészet játéktartalmát megállapítottuk, a modern tudományra vonatkozóan hasonló kísérletet teszünk. Itt vissza kell térnünk az alapvető kérdésre: Mi a játék? Idáig mindig azon voltunk, hogy a játékkategóriát létezőnek fogjuk fel és általánosan elismert mennyiségként kezeljük. A játék egyik leglényegesebb és legfontosabb ismertetőjelének mondottuk a meghatározott játszóteret, a külön elkerített kört, amelyben a cselekvés történik és a szabályok érvényesek. Kézenfekvő dolog mármost, hogy minden ilyenformán elkerített térben játszóteret lássunk. Semmi sem könnyebb, minthogy minden tudománynál megállapítsuk a játékjelleget, hiszen az módszerén és fogalmán belül izolálva van. De ha ragaszkodunk a világos és spontán gondolkodásra is érvényes játékfogalomhoz, akkor tudjuk azt is, hogy ahhoz, hogy valamit játékjellegűnek nyilvánítsuk, még más egyéb is kell, nemcsak játszótér. A játék időhöz kötött, lezajlik és nem lehet saját magán kívül más célja. Az a tudat kíséri, hogy a közönséges élet

és követelményein kívülálló, hogy vidám üdülést jelent. Mindez nem érvényes a tudományra. A tudomány keresi a valósággal való kapcsolatot, érvényes szeretne lenni mindenütt. Szabályai nem egyszer és mindenkorra megváltoztathatatlanok mint a játék szabályai. A tapasztalat állandóan meghazudtolja feltevéseit és ilyenkor magától megváltozik. Egy játék szabályait nem lehet meghazudtolni, lehet új szabályokat adni, de megváltoztatni nem lehet őket.

Minden okunk megvan tehát arra, hogy azt a következtetést, hogy minden tudomány csak játék, mint túlságosan olcsó bölcsességet egyelőre félretoljuk. Más kérdés, hogy vajon egy tudomány módszere által zárt területén belül nem kezdhet-e el »játszani«? Hogy példát említsünk, minden rendszerezésre való hajlam csaknem elválaszthatatlanul össze van kötve a játékossági hajlammal. Régente a tudomány, tapasztalt alaposság hiányában mindenféle tulajdonság és fogalom rendszerezésében merült ki. A megfigyelés és számítás gátolja ugyan az ilyen munkát, de nem zár ki a tudományból egy bizonyos játékos vonást.

Még a legfinomabb kísérleti analízis is lehet játékos. Az egyszer kidolgozott speciális módszer fogalmi analízisei voltaképpen játékfigurák. Ezt vetették mindig a jogászok szemére. A nyelvészet is megérdemelte ezt a szemrehányást addig, míg a szómagyarázat régi játékát gyakorolta, amelyet az ótestamentum és a Védák óta annyira kedveltek és amellyel még ma is szórakoznak azok, akiknek fogalmuk sincsen nyelvtudományról. De vajon olyan biztos-e, hogy a legifjabb, szigorúan tudományos, szintaktikus iskolák nincsenek-e a legjobb úton egy újabb játékszerűsítés felé? Nem tesznek-e egynél több tudományágat játékossá a freudi terminológia túlságosan készséges és könnyelmű használata által?

De eltekintve attól a lehetőségtől, hogy az amatőr vagy a tudományos szakember szakmájának fogalmi eszközeivel játszani kezd, a tudományos ösztönt a versengés vágya is átviheti a játékosság légkörébe. Igaz, hogy a versengésnek (a tudomány esetében) kevésbé van direkt gazdasági alapja, mint a művészetben, de a másik oldalon annak a kultúraágnak logikus fejlődésében, amelyet tudománynak nevezünk, természeténél fogva sokkal több a harci lehetőség, mint az esztétikában. Fentebb beszéltünk a bölcsesség és tudomány eredetéről az archaikus korszakokban: mindig az agonális ösztönben fedeztük fel őket. A tudomány polemikus, mondják joggal. De feltétlenül kedvezőtlen jel, ha egy tudományban túlságosan előtérbe lép az a törekvés, hogy egymást valami felfedezéssel megelőzzük, vagy bizonyításokkal legyőzzük. A túlságosan is ismert mondat: »Én már ebben és ebben az évben is bebizonyítottam...« igen kellemetlenül hangzik. A kutatás általi igazság megismerésének vágya sem becsülheti ennyire túl az ellenfél legyőzését.

Végül talán hajlandók leszünk úgy ítélkezni, hogy a modern tudomány, amennyiben ragaszkodik a pontossághoz és az igazságszeretethez voltaképpen csak kevéssé hozzáférhető a játéktényező számára és bizonyára kevesebb játékos-vonást mutat fel, mint keletkezése idején vagy újjászületési időszakaiban, a reneszánsztól a 18. századig.

Ha pedig meg akarjuk állapítani a mai társadalmi élet játéktartalmát (a politikai életet beleértve), akkor világosan látjuk, hogy két eset lehetséges: vagy többé-kevésbé tudatosan alkalmazzák a játékformákat, hogy a politika vagy társadalom valamiféle célját takarják ezzel. Ebben az esetben nem a kultúra örök játékelemeivel van dolgunk, amelyet ebben a könyvben kimutatni igyekeztünk, hanem hamisjátékkal, – de az is lehetséges, hogy már első felületes pillantásra olyan jelenségekre bukkanunk, amelyek látszólag játékszerűek és így félrevezetnek bennünket. A mai közösség hétköznapját fokozódó mértékben jellemzi egy olyan tulajdonság, amelynek egyes vonásai közösek a játékéval és amelyben talán egyesek a modern kultúra gazdag játéktartalmát vélik felfedezni. Ezt a tulajdonságot legtalálóbban puerilizmus-

nak[1] nevezzük, olyan kifejezéssel, amely a pubertás előtti fejlődési szakaszban illik az emberre, tehát a gyermetegség és az ifjúi kiegyensúlyozatlanság közti állapotot fejezi ki.

Mikor néhány évvel ezelőtt korunk egynéhány megdöbbentő jelenségét a puerilizmus szóval jelöltem meg olyan tevékenységekre gondoltam, amelyekben a mai ember, mint ennek vagy amannak a megszervezett kollektívumnak a tagja úgy viselkedik, amint az a pubertás korában vagy az ifjúi években jellegzetes. Nagyrészt olyan szokások ezek, amelyeket a mai szellemi közlekedési technika okozott, vagy segít elő.

Ilyen a soha ki nem elégített, habár olyan könnyen kielégíthető banális szórakozások utáni vágy, a durva szenzációéhség, a tömeg-felvonulásokban való gyönyörködés. Lélektanilag még mélyebb színvonalon áll az eleven klubélet látható ismertetőjeleivel, formálissá vált kézmozdulataival, jelszavaival és jelmondataival (üdvözlési formák, yell-ek, kiáltások), a díszlépésben való menetelés stb. Más olyan tulajdonságok, amelyeket szintén csak puerilizmusnak lehet nevezni: a humor iránti érzék hiánya, túlzott reakció szeretetteljes vagy gyűlölködő szavakra, hirtelen helyeslés, mások rossz szándékának feltételezése, türelmetlenség más, eltérő véleménnyel szemben, mértéktelen túlzás a dícséretben és kifogásolásban, minden olyan illúzió iránti fogékonyság, amely a hiúságnak és a csoporttudatnak hízeleg. Sok ilyen puerilis vonást találni korábbi kultúrkorokban is, de soha olyan tömegben és akkora brutalitással egybekötve, mint ahogyan az ma a nyilvános életben elterpeszkedik. Itt nem fejtegethetjük ennek a kultúrtünetnek okait és folyamatát. Felelős érte a félművelt tömegek bekapcsolódása a szellemi életbe, az erkölcsi értékmérő ellanyhulása és az a túlságosan nagy vezetőképesség, amellyel a technika és szervezés ajándékozták meg a társadalmat. Olyan növekedésben levő ifjúhoz méltó magatartás győzedelmeskedik itt sok sikerrel minden téren, amelyből hiányzik a nevelés, a jó formák és hagyomány által való megfékezettség. A nyilvános véleményalkotás nagy területeit kormányozzák ma növésben lévő fiúk temperamentumával és gyermekklubok bölcsességével. A nyilvános puerilizmus egy példájával kell itt megelégednünk: az 1935. évi jan. 9-i Pravda jelenti, hogy egy helyi szovjethatóság három kollektív parasztgazdaságot, Budennijt, Krupszkaját és Vörös Búzamezőt a gabonaszállításokban való késedelmesség miatt Lustaságnak, Szabotőrnek és Semmirekellőnek keresztelte át. Igaz, hogy ez a »trop de zéle« a központi párthatóság megrovását eredményezte és a rendeletet visszavonták, de azért a szellemi magatartás így is világos. A nevek eltorzítása tipikus jelenség politikai túlfeszültségek idején: megtaláljuk a konvent korában[2] éppúgy, mint a mai Oroszországban, amely régi nagy városait naptárának szentjei szerint kereszteli át. Lord Baden-Powellé a dicsőség, hogy a szervezett ifjúi szellem szociális erejét először értette meg és használta fel bámulatraméltó alkotásában, a cserkészmozgalomban. Itt nem lehet puerilizmusról beszélni, itt mélységes belátással keresztülvitt pedagógiai szándékról van szó, amely a félig felnőttek hajlamait és szokásait játékformában igyekszik nevelési elvei szolgálatába állítani és így hasznos életértékké tenni. A mozgalom kifejezetten játéknak nevezi magát. Egészen más, ha ugyanezek a szokások olyan foglalkozásokkal keverednek össze, amelyek komolynak akarnak látszani, és ha a politikai és társadalmi harc gonosz szenvedélyei táplálják őket. Ilyenkor bukkan fel az a kérdés, amely számunk-

1 Im Schatten von Morgen. 17. kiadás. Zürich, 1930. 140-151.

2 Bernard de Saintes terrorfiú Adrien és Antoine előneveit Piochefer-re változtatta át, mert a köztársasági naptárban a szentek nevei helyett ez a két szó állt azokon a napokon.

ra fontos: vajon a mai társadalom gazdagon virágzó puerilizmusát játékfunkciónak lehet-e tekinteni, vagy nem?

Első pillantásra úgy látszik, hogy csakis igennel lehet erre felelni; magam is így interpretáltam ezt a jelenséget korábbi, a játék és kultúra viszonyáról szóló elmélkedéseimben.[1]

De most azt hiszem, élesebben kell megvonnom a játékfogalom meghatározásának határait és ezért kizárom a puerilizmust ebből a fogalomkörből. A játszó gyermek nem gyermekes. Csak akkor válik azzá, ha a játék untatja, vagy ha nem tudja, hogy mit játsszon. Ha a mai általános puerilizmus igazi játék volna, akkor ezzel a társadalom visszatért volna az archaikus kultúrformákhoz, amelyekben a játék eleven kultúrteremtő tényező volt. Talán sokan hajlandók lesznek a közösség fokozódó »rekrutálódásában« ennek a fordulatnak első állomását látni. Mi úgy hisszük, hogy nincs igazuk. Minden olyan jelenségben, amelyben a szellem önként mond le nagykorúságáról csak a közeli bomlás tüneteit észlelhetjük. Az igazi játék ismertetőjelei hiányoznak belőle, mégha a puerilis viselkedés sokszor fel is veszi a játék formáit. Hogy ismét áhítatot, stílust és méltóságot kapjon, ahhoz más utakra kell térnie a kultúrának.

Mindinkább megerősödik bennünk az a meggyőződés, hogy a kultúra játékeleme a 18. század óta, amelyben még teljes virágjában mutathattuk ki csaknem minden egykor fontos területén elvesztette jelentőségét. A modern kultúrát már alig »játszszák« és ahol úgy látszik, mintha mégis ezt tennék, ott hamisjátékról van szó. Minél közelebb jutunk saját korunkhoz, annál nehezebbé válik a játék és nem-játék megkülönböztetése a kultúrjelenségekben. Ez különösen akkor világos, ha a mai politika kultúrjelenségtartalmára gondolunk. Nemrég a szabályozott politikai élet parlamentáris – demokratikus alakjában még tele volt félreismerhetetlen játékelemekkel. Egyik tanítványom, egyik 1933 évi előadásom* néhány odavetett megjegyzéséhez kapcsolódva franciaországi és angliai parlamenti beszédekről szóló tanulmányban** meggyőzően fejtette ki, hogy az angol alsóház vitái a 18. század vége óta mennyire megfeleltek egy játék szabályainak, mert állandóan személyes versengés mozzanatai uralják. Állandó meccsről van szó amelyben bizonyos matadorok egymást igyekszenek legyőzni, nem ártva ezzel az ország érdekeinek, amelyeket azért teljes komolysággal igyekeznek szolgálni. Az angol parlamenti élet hangulata és szokásai mindig teljesen sportszerűek voltak. Ugyanez áll olyan országokról, amelyek hívek maradtak az angol példához. A pajtásság szelleme ma is megengedi a legelkeseredettebb vita után is az ellenfeleknek, hogy barátságosan tréfálkozzanak egymással. Lord Hugh Cecil még 1937-ben és 1938-ban is humorisztikusan jelentette ki, hogy a püspökök a felsőházban feleslegesek, de azért egészen barátságosan továbbcsevegett a Canterbury érsekkel. A parlament játéklégkörébe tartozik a »gentleman agreement« típusa is, amelyet néha az egyik gentleman félreért. Nem túlzott, ha ebben a játékelemben a ma oly sokat szidott angol parlamentarizmus egyik legerősebb oldalát látjuk. A körülmények olyan rugalmasságát hozza ez létre, amely egyedül magyarázza meg a másutt elviselhetetlen feszültségek elviselhetőségét: éppen a humor kiapadása az, ami másutt halálos! Alig kell hozzátenni, hogy az angol parlamenti élet játéktényezője nemcsak a parlamenti vitákban és a gyűlések hagyományos alakjában nyilvánul meg, hanem az egész választási gépezet alkalmazásában is.

Az angol parlamentarizmusnál is világosabban mutatkozik a játékelem az amerikai

1 Lásd: »Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur 25. o. és »Im Schatten von Morgen«, másutt..

politikai szokásokban. Már sokkal előbb, mintsem a két pártrendszer az Egyesült Államokban valósággal játékcsoportok jellegét vette fel (amelyek közt a fennálló politikai ellentétet kívülálló már alig érthette meg), a választási propaganda nagy nemzeti játékokhoz hasonlított. Az 1840. évi elnökválasztás megalapozta minden későbbi elnökválasztás stílusát.

Az akkori jelölt a népszerű Harrison tábornok volt. Választóinak nem volt programjuk, de a véletlen egy szimbólumot játszott a kezükre, a »Logcabint«, a pionírok nyers, összerótt faházát, amelyben Harrison született és ebben a jelben győztek. A jelöltnek legnagyobb hangterjedelem segítségével, azaz a leghangosabb ordítással való megválasztása az 1860. évi választásoknál indult meg, amikor Lincoln került az élre. Az amerikai politika emocionális jellege a nép eredetével is magyarázható, amely sohasem tagadta meg egy primitív úttörővilágból való származását. Vak párthűség, titkos szervezetek, tömeglelkesedés, gyermekes külső szimbólumok utáni vágy az amerikai politika játékelemének naív és spontán vonást adnak, amely hiányzik az Óvilág újabb tömegmozgalmaiból.

Kevésbé egyszerű a politika játéka Franciaországban. Kétségtelenül besorozhatjuk a játékfogalomba azt a magatartást, amellyel számos állami párt, nagyrészt magánemberek és érdekcsoportok képviselői hosszú időn keresztül minden államérdek ellenére állandó politikai krízisekbe döntötte az országot a szakadatlan miniszterválságokkal. De az az állandóan megnyilvánuló önzés (akár egy csoport, akár egy személy javára), amely oly jellemző az ilyen pártalakulásra, mintha rosszul illenék az igazi játék lényegéhez.

Ha így a mai államok belső politikájában a játéktényező sok nyomát megtaláljuk is, a nemzetközi vonatkozások kevés okot adnak első látásra arra, hogy játéklégkörre gondoljunk. De az a tény, hogy a nemzetek politikai együttélése újabban az erőszak és veszély végleteiben mozog, mégsem ok arra, hogy eleve kizárjuk belőle a játék fogalmát. Elegendő példán láttuk, hogy egy játék lehet kegyetlen és véres és gyakran hamisan is játsszák. Minden jogi vagy állami közösség természetétől fogva a játszó közösségnek egész sor ismertetőjelét viseli magán. A nemzetközi jogot elvek és alapelvek kölcsönös elismerése alkotja, amelyek a gyakorlatban úgy hatnak, mint a játékszabályok, akárhogy is festenek metafizikai síkon. A »pacta sunt servanda«-elv megállapítása azt az elismerést fejezi ki, hogy e rendszer integritása a velejátszás akaratán, szándékán nyugszik. Mihelyt egyik fél, vagy párt kivonja magát a rendszer szabályai alól, vagy összedől az egész nemzetközi jogrendszer, hacsak rövid időre is, – vagy száműzni kell a játékrontót a közösségből. A nemzetközi joghoz való ragaszkodás minden időkben nagy mértékben függött az olyan fogalmak érvényességétől, mint becsület, illem, jómodor. Nem hiába játszott lényeges szerepet ez európai hadijog fejlődésében a becsületkódex! A nemzetközi jogban csendes megegyezés van érvényben, hogy a legyőzött államnak úgy kell viselkednie mint egy gentlemannek, »a good loser«-nek, (jó vesztesnek), akkor is, ha a valóságban ritkán történik így. A háborúskodó államok jó magaviseletéhez tartozott a hadüzenet szokása. Egyszóval, a háború, mint nemes játék, amelyet archaikus korokban mindenütt megtalálunk és amin nagyrészben, a mai hadiszabályok abszolút kötelező mivolta is alapszik még a modern európai háborúból sem halt ki egészen.

Egy német szólásmód a háborús állapot beállását »Ernst fall«-nak, komoly esetnek nevezi. Ez tisztán katonai szempontból helyes kifejezés. A gyakorlatok és a hadi kiképzés álharcai és manőverei mellett a valóságos háború valóban a komolyságot jelenti a játékkal szemben. Egészen más, ha politikailag kell értelmezni a »komoly

esetet«. Akkor azt jelentené, hogy egészen a háborúig a külpolitika nem érte el teljes komolyságát és céltudatosságát. Valóban sokan vallják ezt a nézetet.[1]

Az ilyenek szemében az államok közti közlekedés, amíg az a tárgyalás és megegyezés mezején mozog, nem egyéb, mint a háború bevezetése, átmeneti állapot két háború között. Logikus, hogy ennek az elméletnek a hívei amely csak a háborút tekinti, összes előkészületeivel együtt, komoly politikának, azon a véleményen vannak, hogy nem kell verseny-elem, sem semmiféle játéktényező. Korábbi korokban – így mondják, – talán valóban volt agonális tényező, de a mi napjainkban a háború »felülemelkedett« az ősi versenyen, és a »barát-ellenfél« elven nyugszik. Ellenség nem jelent inimicus-t, azaz személyesen gyűlölt ellenfelet, (nem is szólva gonoszról), hanem egyszerűen hostist-t, polémiost (πολεμιοζ) idegent, aki útjában áll saját csoportunknak vagy elállja annak az útját. Az ellenség még csak nem is vetélytárs. Egyszerüen ellenfél, a szó legszorosabb értelmében, tehát olyan valaki, akit el kell tenni az útból. Ha valaha a történelemben az ellenség-fogalmat visszavezették egy csaknem mechanikus viszonyra, akkor ez az archaikus ellentét a phratria, clan és törzsek közt, amelynél még igen nagy szerepet vitt a játékelem, de amelyből lassan kivezetett bennünket a növekvő kultúra. Ha az igazságnak halvány árnyéka van a barát-ellenség embertelen rögeszméjében, akkor azt kell következtetnünk, hogy nem a háború a »komolyeset«, hanem a béke. Mert csak ennek a siralmas barát-ellenség kapcsolatnak a legyőzése után tarthat az emberiség igényt méltóságának elismerésére. A háború, mindazzal, ami okozza és amit magával hoz, örökké a játék démonikus varázsbilincseiben marad.

Itt még egyszer felvetődik a játék-komolyság probléma megoldatlansága. Lassankint meggyőződtünk arról, hogy a kultúrát nemes játékban alapozták meg és hogy nem nélkülözheti ezt a játéktartalmat, ha legkiválóbb minőségét akarja elérni stílusban és méltóságban.

(1938.)

1 Lásd »Im Schatten von Morgen« című könyvemben a 101. o.